

Валерій ЧОРНОБУК,
голова Апеляційного суду
Автономної Республіки Крим,
кандидат юридичних наук

ЕТИКА СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ – НЕОБХІДНА УМОВА ЗАХИСТУ ЄДНОСТІ ТА НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Поняття етики судді та її принципи

Морально-етична поведінка суддів або суддівська етика є різновидом професійної етики та становить собою систему конкретизованих моральних норм і принципів з урахуванням особливостей професійної діяльності суддів.

Етика – це певні постулати, засади та принципи, які прийняті державою, суспільством і вважаються правильною поведінкою. Поняття етики етимологічно походить від стародавнього грецького слова «etos», яке спочатку означало місцеперебування, спільне житло (див., зокрема, «Іліаду» Гомера), а згодом набуло нового значення: звичай, темперамент, характер. Аристотель сформулював поняття «ethicos» – етичний, визначивши ознаки людської доброчинності (мужність, мудрість, поміркованість, справедливість тощо). Приблизним латинським аналогом стало слово «mos» (moris), що означає характер людини, звичай і порядок, і саме від нього Цицерон сформував поняття «moralis» («moralitas») – мораль. Пізніше виникло поняття професійної етики (юридичної або деонтологічної). Родоначалником безпосередньо суддівської етики вважається А. Коні, який стверджував, що саме суддям належатиме у майбутньому першочергова роль у дослідженні умов і обстановки судового процесу.

На жаль, у галузі юридичної моралі та етики навчальної літератури практично немає, а окремих підручників з питань етики судді взагалі не існує. Публікації, присвячені цим проблемам, нечисленні і не відображають сучас-

них уявлень про те, що є суддівська етика. Тому вихідними положеннями для з'ясування питань етики залишаються лише правові норми, практика діяльності судів та особистий досвід кожного з суддів.

Основними принципами етики судді є імператив, утилітаризм і генералізація. Існують 2 аспекти етики: особиста етика (духовний аспект) і процесуальна етика (практичний аспект). У діяльності судді реалізується значна кількість спеціальних якостей і навичок особистості, які, будучи приведені в систему, органічно входять у структуру особистості судді і визначають його творчий потенціал та індивідуальний стиль діяльності.

Конституція України у ст. 127 передбачає, що правосуддя в Україні здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні.

Вимоги, які висуваються до суддів, перелічені в окремих статтях Закону України від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій і статус суддів». У тексті присяги, що її складає кожен суддя, наголошується про чесність і сумлінність виконання обов'язків судді, необхідність дотримання морально-етичних принципів поведінки судді, заборону вчинення дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади (ст. 55 Закону).

Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді. Серед зобов'язань судді виокремлюються такі: 1) своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; 2) дотримуватися правил суддівської етики; 3) виявляти повагу до учасників процесу; 4) додержуватися присяги судді; 5) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, в тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; 6) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, встановлених Законом України від 7 квітня 2011 р. «Про засади запобігання і протидії корупції»; 7) подавати щороку до 1 квітня за місцем роботи декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом «Про засади запобігання і протидії корупції», в якій також повинні зазначатися відомості про членів сім'ї, з якими ведеться спільне господарство.

Відповідно до ст. 56 Закону «Про судоустрій і статус суддів» питання етики суддів України визначаються Кодексом суддівської етики, що затверджується з'їздом суддів України. Народні засідателі та присяжні на час виконання обов'язків зі здійснення правосуддя користуються повноваженнями судді, на них поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом. Вони також мають ряд зобов'язань, у тому числі щодо етики поведінки під час участі у судових процесах.

Європейське співтовариство на сьогодні ще не виробило базового кодексу поведінки суддів. Наприклад, у ФРН та Франції не існує спеціального кодифікованого зводу відповідних правил. Вимоги щодо належної поведінки суддів у цих державах мають загальний характер та фіксуються у законі про суддів,

а частково – у нормах, що регулюють правове становище державних службовців. В США, Італії, Росії діють спеціальні Кодекси честі суддів.

В Україні також довгий час поведінку суддів регулювали лише окремі постанови пленумів вищестоящих судів, рішення кваліфікаційних комісій суддів та інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти. Вперше 15 грудня 1999 р. IV з'їзд суддів України прийняв рішення про затвердження Кодексу професійної етики судді. Кодекс, що був затверджений V з'їздом суддів України 24 жовтня 2002 р., на думку більшості представників юридичної спільноти, не зміг досягти головної мети – захистити єдність та незалежність судової системи. Народні депутати неодноразово порушували питання про необхідність перегляду зазначеного Кодексу.

Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 було схвалено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, а 27 липня 2006 р. резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН були схвалені Бангалорські принципи поведінки суддів, які адресовані суддям для використання як інструкції, а також судовим органам для використання як базових принципів регламентації поведінки суддів. Бангалорські принципи включають 6 показників (незалежність, об'єктивність, чесність та непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність) та роз'яснюють правила їх застосування на практиці.

22 лютого 2013 р., керуючись Конституцією України, Законом «Про судоустрій і статус суддів», з урахуванням зазначених міжнародних правових норм, рекомендацій та концепцій рішенням XI чергового з'їзду суддів України Кодекс професійної етики судді був викладений у новій редакції, і зараз він має назву «Кодекс суддівської етики». Було збільшено кількість статей (з 12 до 20), введено 3 розділи (розділ I «Загальні положення»; розділ II «Поведінка судді під час здійснення правосуддя»; розділ III «Позасудова поведінка судді»), розширено обсяг як прав, так і обмежень у поведінці судді.

У преамбулі до Кодексу суддівської етики зазначається, що усвідомлюючи значимість своєї місії, з метою зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади судді України вважають, що зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці¹. Стаття 1 Кодексу передбачає, що суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення віри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду.

¹ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/14385-kodeks_suddivskoi_etiki_tekst.html

Слід зазначити, що до заснування окремого закладу суддівської освіти, яким стала Національна школа суддів України, жодний юридичний вищий навчальний заклад спеціально не готував суддів. Програми вищих юридичних навчальних закладів не передбачали навчання принципів суддівської діяльності, основних навичок виконання суддівських дій, етичних засад поведінки суддів під час судового провадження.

У Пояснювальній записці до Європейської хартії про статус суддів зазначено, що обов'язковим критерієм відбору є поведінка кандидата в судді, що має ґрунтуватися на повазі до людської гідності, що є надзвичайно важливим під час спілкування особи, що наділена високими повноваженнями, та учасниками судового процесу, які часто переживають складні життєві ситуації; особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості й здібності, а також відповідну кваліфікацію в галузі права.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада юстиції та Адміністрація Президента України однією з вимог до майбутніх та діючих суддів також визначають їхню відповідність морально-етичним якостям.

Особиста етика судді

Особистою етикою судді є його позасудова поведінка, тобто поведінка судді у суспільстві, сім'ї, побуті за межами зали судового засідання та робочого кабінету.

Професійні судді України користуються всіма правами та основними свободами людини і громадянина за винятком встановлених національним законодавством обмежень, обумовлених особливостями статусу цієї професійної групи. Ще в 1987 р. Міжнародне об'єднання суддів на своєму засіданні в Дубліні розглядало питання приватного життя суддів. Пункти 8, 9 Пекінських тез щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA) закріплюють, що за межами своїх посадових обов'язків судді, як і будь-якому громадянину, гарантується право вільного вираження думок, віросповідання, участі в зібраннях та асоціаціях. Судді мають право засновувати чи вступати в асоціації суддів, входити до інших організацій, що представляють інтереси суддів та розвивають їх професійні навички, а також здійснювати іншу діяльність для захисту своєї незалежності. Суди мають викликати довіру у громадськості, а судді своєю поведінкою не повинні компрометувати свою безсторонність та незалежність.

Відповідно до ст.ст. 16–20 Кодексу суддівської етики суддя має право брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитету суду і не можуть вплинути на здійснення правосуддя, проте повинен уникати взаємовідносин, які можуть вплинути на незалежність та неупередженість судді.

Новелою Кодексу суддівської етики стали положення ст. 20, яка допускає участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та інші форми спілкування в мережі Інтернет із застереженням щодо того, що суддя може

розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади. Суддя повинен уникати оприлюднення будь-якої компрометуючої інформації, не висвітлювати особисті дані про себе та рідних, обирати пристойне коло осіб, які мають доступ до спілкування з ним. Не просто забороняється, а й карається в кримінально-правовому порядку розміщення на Інтернет-сторінках даних про осіб, інформація щодо яких стала відома судді під час здійснення ним правосуддя.

Суддя повинен сприймати як належне існування обмежень у громадській, благодійній, урядовій, фінансовій та іншій непрофесійній діяльності. Вирішуючи будь-які особисті питання, суддя має завжди визначати міру своїх вимог, поведінки, межі взаємодії й контактів з оточуючими, пам'ятати про дію норм Закону «Про засади запобігання і протидії корупції» для того, щоб не применшити авторитет судової влади. Судді мусять обмежувати себе у способі життя, виборі виду відпочинку, придбанні одягу та майна, транспортних засобів тощо.

Бангалорські принципи поведінки суддів закріплюють вимоги щодо того, що суддя не має права використовувати чи дозволяти використовувати авторитет власної посади для задоволення своїх особистих інтересів, членів своєї сім'ї чи інших осіб. Суддя не повинен діяти чи дозволяти іншим діяти таким чином, щоб можна було зробити висновок, що хтось неналежно впливає на здійснення суддею його повноважень. Суддя та члени його сім'ї не вправі вимагати чи приймати будь-які подарунки, допомогу в іншій формі, якщо їх надання обумовлюється діями, що їх суддя вчинив або планує вчинити, або бездіяльністю у зв'язку з виконанням ним своїх посадових обов'язків¹.

Поведінка, зовнішній вигляд, манера спілкування, мова, дії судді повинні бути такими, щоб суддя викликав повагу до себе з боку оточуючих, щоб у пересічних громадян створювалося стійке переконання в його правоті, здатності, умінні вирішувати складні справи та справедливо вирішувати долі людей. В умінні виявляти ці якості полягає одна зі специфічних особливостей комунікативних властивостей особистості судді. Суддя повинен бути скромним, ввічливим, доброзичливим, чуйним, привітним. Члени сім'ї судді та його найближче оточення також повинні дотримуватися норм етики та моралі у поведінці. Обережність у побутовому спілкуванні, бездоганність поведінки в будь-якому місці є невід'ємними якостями кожного судді.

Суспільство та держава покладають на суддів особливі надії, сподіваючись на наявність у них цілого ряду якостей. Більш того, особа в мантії та з нагрудним знаком судді ідентифікується громадськістю не як конкретний представник юридичної професії, а як частина судової системи, покликаної відновлювати права та адекватно здійснювати правосуддя.

¹ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article?jsessionid=ADD49945492AB4622122873FCCB7BD8D?art_id=48076&cat_id=46352

Неписаним законом для судді повинна бути стриманість не тільки у громадському, а й у політичному житті. Суддя, як і кожний громадянин, має право на свободу вираження думок, проте він не повинен публічно висловлювати свою думку щодо політичних питань, якщо такі стали предметом судового розгляду, або з приводу політичної ситуації, яка склалася в країні, не має права обговорювати ці питання з учасниками судового провадження.

Процесуальна етика судді

Процесуальна етика судді становить собою поведінку судді під час здійснення правосуддя, що дістає вияв у спілкуванні судді з учасниками судового процесу.

Процесуальній етиці судді присвячені ст.ст. 5–15 Кодексу суддівської етики. Так, згідно зі ст. 5 цього Кодексу незалежність судді під час здійснення правосуддя є передумовою дії принципу верховенства права та невід'ємною складовою справедливого суду.

Як неодноразово наголошувалось у висновках Міжнародної асоціації суддів, Венеціанської комісії та інших неурядових організацій, незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності суддів та полягає передусім в їхній самостійності, непов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею.

Відповідно до пункту 3 Європейського статуту судді суддя не тільки повинен бути реально вільним від будь-якого впливу, а й бути вільним від нього в очах розумного спостерігача. Громадяни, чиї права, інтереси та доля залежать від рішення судді, а також інші учасники судового провадження мають право вимагати від системи правосуддя «високої якості»: шанобливого до них ставлення, дотримання правил етичної та моральної поведінки до судового розгляду, під час та по його закінченні. Виховний вплив судового провадження (моральне та етичне виховання) досягається значною мірою за рахунок бездоганного дотримання суддями під час судового розгляду моральних та етичних норм. Суддя повинен виконувати свої обов'язки з повагою та стриманістю стосовно суду взагалі та осіб, які там виступають, зокрема. Він не може виявляти свій поганий або навпаки – піднесений настрій, оскільки цього вимагає судовий етикет; він повинен мати уявлення про культуру судового засідання та культуру складання процесуальних документів. Професійний суддя повинен присвячувати весь свій робочий час праці, бути дисциплінованим та вимогливим до самого себе.

Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № (94)12 передбачає, що у законі повинні бути передбачені санкції щодо тих осіб, які прагнуть вплинути на суддів у будь-якій формі; рішення суддів не повинні бути предметом перегляду поза процедурами оскарження, як це передбачено законом; за винятком рішень стосовно амністії, помилування або аналогічних рішень уряд або адміністрація не повинні мати можливість приймати жодні рішення,

які заднім числом анулюють судові рішення¹. У Висновку Консультативної ради європейських суддів йдеться про те, що при винесенні рішення у справі суддя не повинен діяти за наказом або за вказівкою третьої сторони як у рамках, так і поза судовим провадженням; незалежність має бути як щодо суспільства в цілому, так і щодо конкретних сторін в будь-якій справі, в якій судді повинні винести своє рішення. Ніхто не має права вилучати справу в судді без поважних причин².

На розподіл судових справ між суддями не повинно впливати бажання однієї зі сторін у справі або будь-якої іншої особи, яка заінтересована в результатах цієї справи.

Європейська хартія про статус суддів 1998 р. передбачає, що закон повинен надавати кожному судді, який вважає, що його права або його власна незалежність чи незалежність судового процесу знаходиться під загрозою або ігнорується будь-яким чином, можливість звернутися з цього приводу до незалежного органу з пропозицією вжити дієвих заходів для виправлення ситуації або запропонувати, яким чином її можливо виправити³.

В Україні такими органами є відповідні ради суддів та інші державні органи, повноваження яких закріплюються Законом «Про судоустрій і статус суддів» та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно зі ст. 6 Кодексу суддівської етики суддя повинен виконувати свої професійні обов'язки незалежно, виходячи винятково з фактів, установлених на підставі власної оцінки доказів, розуміння закону, верховенства права, що є гарантією справедливого розгляду справи в суді, незважаючи на будь-які зовнішні впливи, стимули, загрози, втручання або публічну критику.

Кожен суддя повинен виходити в судові засідання, детально вивчивши матеріали справи, а також матеріальний і процесуальний закони, що підлягають застосуванню у відповідній справі. Непрофесійне здійснення правосуддя відчувається і сприймається юридично необізнаними учасниками судового провадження як прояви неповаги до них та несправедливості.

Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя, Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA) закріплюють, що у процесі прийняття рішень судді є незалежними від своїх колег по суду та вищих посадових осіб. Жодна ієрархічна структура суддівства і жодна різниця у ранзі чи класі суддів ніяким чином не можуть ставати на заваді реалізації права судді на вільне винесення вироку, на індивідуальне чи колективне відправлення правосуддя.

¹ Див.: Рекомендація № (94)12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13 жовтня 1994 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/d11.htm>

² Див.: Висновки Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи № 1(2001) «Про стандарти незалежності судових органів та незмінюваності суддів» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/d14.htm>

³ Див.: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/d12.htm>

Згідно зі ст. 7 Кодексу суддівської етики суддя повинен старанно й неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки та вживати заходів для поглиблення своїх знань та вдосконалення практичних навичок.

Суддя повинен володіти культурою мови, що невіддільна від загальної культури людини і є елементом інтелігентності. Суддя зобов'язаний мати необхідний словниковий запас професійних термінів, юридичних понять, словосполучень, формулювань, пам'ятати назви різних нормативно-правових актів, що обумовлюватиме культуру його мови, вирізнятиметься ясністю і точністю викладу, логічністю побудови фраз, грамотністю, індивідуальністю вираження. Грамотно складений суддею процесуальний документ має запобігти можливості різного тлумачення одного й того самого тексту. Суддя повинен володіти необхідними професійними навичками документообігу та діловодства. Одна з рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи передбачає, що судді повинні регулярно підвищувати та вдосконалювати свій професійний рівень. Мислення судді має вирізнятися об'єктивністю, всебічністю, конкретністю і визначеністю.

Згідно зі ст. 8 Кодексу суддівської етики суддя повинен здійснювати судочинство в межах та в порядку, визначених процесуальним законом, і виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб.

Судовий процес не повинен затримуватися, якщо судове засідання призначається на відповідний час. Правильною є поведінка тих суддів, які у разі затримки засідання з поважних причин вибачаються за таку затримку перед учасниками судового засідання. Зовнішній вигляд судді також має суттєве значення. Суддя не повинен дозволяти собі виходити у судове засідання в цивільному одязі, тобто без вдягання суддівської мантиї встановленого зразка, яка є одним з обов'язкових символів судової влади, передбачених законом.

Згідно зі ст. 9 Кодексу суддівської етики суддя під час здійснення правосуддя не повинен допускати проявів неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо та дозволяти це іншим.

Суддя повинен бути гуманним та мати розвинене почуття совісті, бути здатним здійснювати внутрішній моральний самоконтроль у ході ведення справи, й головне – при прийнятті рішень він не повинен виказувати особистого ставлення до учасників судового провадження. Суддя не може надавати переваги одним учасникам перед іншими. Він ніколи не повинен своєю мімікою, поведінкою, ставленням до кого-небудь з учасників судового провадження показувати, що він вже має власну думку з обговорюваного питання. Не може і не повинен він нав'язувати свою думку як іншим суддям, так й іншим учасникам судового процесу. Суддя мусить стримувати свої емоції, а також контролювати конфліктні та агресивні прояви сторін. Він не повинен допускати різких, грубих або образливих реплік стосовно учасників судового процесу, сторін на адресу одна одної, відхилення від розгляду суті справи, не повинен звертатися до учасників судового розгляду на «ти». Суддя також мусить контролювати репліки адвокатів, прокурорів, експертів та інших фа-

хівців для того, щоб вони формулювали свої висловлювання чітко в межах закону і процесуальних вимог.

Згідно зі ст. 10 Кодексу суддівської етики суддя повинен виконувати свої обов'язки безсторонньо і неупереджено та утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності професійних суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя.

Суддя має завжди пам'ятати, що присутні постійно вивчають і оцінюють кожен його жест, дію, погляд, слово. В судовому засіданні суддя повинен говорити якомога менше, не моралізувати, не жартувати, не проводити порівнянь, вміти слухати і своєчасно ставити запитання, з'ясовуючи необхідні деталі для розгляду справи по суті. Не повинен він висловлювати своєї оцінки, критичних зауважень при дослідженні обставин справи у судовому засіданні. Слід зауважити, що з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України хід судового засідання фіксується технічними засобами, записи з яких приєднуються до матеріалів провадження і які в результаті оскарження судових рішень можуть досліджуватися судами вищих інстанцій України, а також Європейським судом з прав людини.

Згідно зі ст. 11 Кодексу суддівської етики суддя повинен проявляти повагу до права на інформацію про судовий розгляд та не допускати порушення принципу гласності процесу. Суддя у визначеному законом порядку надає засобам масової інформації (ЗМІ) можливість отримувати інформацію, не допускаючи при цьому порушення прав і свобод громадян, приниження їх честі й гідності, а також авторитету правосуддя.

Судді повинні визнати, що вони є публічними фігурами, з повагою та стриманістю ставитися до журналістів, не уникати спілкування з представниками ЗМІ, відповідати чітко та зрозуміло або пояснювати недопустимість будь-яких коментарів з огляду на особливості судового процесу. Законодавство України встановлює можливість закритого судового розгляду для деяких категорій справ (справ про зґвалтування та інших). Комітет міністрів Ради Європи схвалює впровадження посад речників судів чи відділів з питань преси та зв'язків із громадськістю у судах або при радах суддів чи інших незалежних органах влади. Наприклад, розміщення інформації на порталі «Судова влада України» (www.court.gov.ua) також є однією з форм забезпечення прозорості та відкритості діяльності судів та суддів для учасників судового провадження та інших користувачів.

Згідно зі ст. 12 Кодексу суддівської етики суддя не може робити публічних заяв, коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Суддя не має права розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи.

Конфіденційна інформація, що стала відома судді в силу його посади, не може бути використана ним чи розголошена будь-кому з будь-якою метою, що не пов'язана з виконанням обов'язків судді. Судді зобов'язані зберігати професійну таємницю щодо своїх міркувань та інформації, що стала їм відо-

мою при виконанні своїх обов'язків, протягом всього строку перебування на посаді. Судді не зобов'язані давати свідчення з вищезгаданих питань. Слід зазначити, що це правило встановлює обмеження й щодо обговорення суддею робочих справ з членами своєї сім'ї та друзями, які, не будучи обізнаними, випадково можуть поділитися цією інформацією з будь-ким.

Згідно зі ст. 13 Кодексу суддівської етики суддя, який перебуває на адміністративній посаді в суді, повинен утримуватися від поведінки, дій або висловлювань, які можуть призвести до виникнення сумнівів у єдиному статусі суддів і в тому, що професійні судді здійснюють колективне вирішення питань організації роботи суду.

Згідно з пунктом 36 Монреальської універсальної декларації про незалежність правосуддя голова суду може здійснювати нагляд щодо суддів тільки в межах адміністративних питань (з питань управління судом). Суддя повинен обмежити спілкування з колегами у коридорах суду та кабінеті, не може неофіційно вітатися (наприклад обніматися) з адвокатами, прокурорами, знайомими та іншими людьми на очах у інших громадян; забороняється використовувати приміщення суду або зали судових засідань для проведення святкувань днів народження, ювілеїв тощо. Під час судового засідання суддя не повинен відволікатися від справи, що розглядається, на вирішення інших проблем. Неетично під час слухання когось з учасників судового провадження передавати судовому розпоряднику записки, які не стосуються розгляду справи, або виходити із зали засідання на «термінове» запрошення до телефону або з інших особистих справ¹. Зазначені чинники негативно впливають на уявлення громадян про судову систему та викликають сумніви в об'єктивному судовому розгляді справи.

Згідно зі ст. 14 Кодексу суддівської етики суддя повинен уникати позапроцесуальних взаємовідносин з одним із учасників процесу або його представником у справі за відсутності інших учасників процесу.

Бангалорські принципи поведінки суддів зазначають, що в своїх особистих відносинах з адвокатами, які мають постійну практику в суді, де розглядає справи відповідний суддя, останній повинен уникати ситуацій, що могли б викликати обґрунтовану підозру чи створити видимість наявності у судді певних схильностей чи упередженого ставлення. Суддя не може надавати місце свого проживання іншим юристам для прийняття клієнтів чи зустрічей з колегами.

Згідно зі ст. 15 Кодексу суддівської етики неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді. Суддя має право заявити самовідвід у випадках, передбачених процесуальним законодавством, у разі наявності упередженості щодо одного з учасників процесу, а також у разі, якщо судді з його власних джерел стали відомі докази чи факти, які можуть вплинути на результат розгляду справи. Суддя не повинен зловживати правом на самовідвід. Суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи у разі неможливості ухвалення ним об'єктивного рішення у справі.

¹ Див.: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/d5.htm>

Бангалорські принципи поведінки суддів та чинне законодавство України забороняють судді брати участь в розгляді справи, якщо хто-небудь з членів його сім'ї виступає як представник будь-якої сторони чи в іншій формі має відношення до справи. Судді повинні прийняти рішення у справі, яка передана їм на розгляд. Вони можуть відмовитися від справи або її розгляду, лише якщо для цього є поважні причини. Безпідставне небажання розглядати ту або іншу справу є порушенням, свідчить про невідповідність судді займаній посаді та неповажне ставлення до інших колег, яким цю справу може бути передано через систему перерозподілу.

Наслідки порушення суддею морально-етичних принципів поведінки

Кодекс суддівської етики – це лише звід правил, концентроване вираження волі суддівського співтовариства. Він не є законом, а тому не слугує мірилом поведінки судді, не поширюється на його процесуальну діяльність під час вирішення справ по суті. Порушення правил етики поведінки, встановлених Кодексом, не можуть самі по собі бути підставами для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини.

В Україні порушення суддівської етики розглядається як вчинення проступку, що ганьбить честь і гідність судді та принижує авторитет судової влади.

В одній зі своїх рекомендацій Комітет міністрів Ради Європи зазначив, що тлумачення закону, оцінювання фактів та доказів, що їх здійснюють судді для вирішення справи, не повинні бути приводом для дисциплінарної відповідальності за винятком випадків злочинного умислу або грубої недбалості. Аналогічна за своїм змістом норма міститься і в Законі «Про судоустрій і статус суддів». Коли судді не виконують своїх обов'язків ефективно та неупереджено або коли мають місце дисциплінарні порушення, повинні вживатися всі необхідні заходи за умови, що вони не впливають на незалежність правосуддя, наприклад такі: усунення судді від провадження у справі; доручення судді виконання інших завдань в межах суду; штрафні санкції, як, наприклад, зменшення розміру винагороди протягом якогось періоду часу; тимчасове призупинення суддівських функцій.

Судді мають встановлені гарантії недоторканності, але за змістом Кодексу суддівської етики за вчинення посадового або іншого проступку судді несуть відповідальність згідно з чинним законодавством. Припинення повноважень судді є наслідком такої дії чи бездіяльності судді, що за своїм характером несумісна з високим званням судді. Враховуються всі обставини вчинення проступку, його тяжкість і завдана авторитету судової влади шкода. За порушення суддею відповідних норм поведінки до таких суддів застосовуються дисциплінарні заходи: усні (наприклад догана) або письмові (наприклад рішення про звільнення з посади).

Так, згідно зі ст. 126 Конституції України суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у 9 випадках, серед яких: порушення

суддею вимог щодо несумісності; порушення суддею присяги; набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього.

Безпосередньо дисциплінарній відповідальності судді присвячений розділ VI Закону «Про судоустрій і статус суддів». Згідно з пунктом 4 ч. 1 ст. 83 цього Закону однією з підстав притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження є систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя і тягне порушення дисциплінарного провадження.

Відповідно до Закону «Про судоустрій і статус суддів» дисциплінарне провадження – це процедура розгляду органом, визначеним законом, звернення, в якому містяться відомості про порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги судді. Вона передбачає здійснення перевірки даних про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, відкриття дисциплінарної справи, її розгляд і прийняття рішення органом, що здійснює дисциплінарне провадження.

Такими органами відповідно до ст. 85 цього Закону є Вища кваліфікаційна комісія суддів України (ВККС) – щодо суддів місцевих та апеляційних судів, а також Вища рада юстиції – щодо суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України у порядку, встановленому Законом України від 15 січня 1998 р. «Про Вищу раду юстиції». Процедура розгляду скарг на дії судді передбачає дотримання змагальності, яка дістає вияв у тому, що скаржник і суддя мають антагоністичні позиції, будучи, зрозуміло, переконаними у своїй правоті. Суб'єкти, які не погоджуються з рішенням комісії, винесеним за результатами розгляду скарги, можуть скористатися правом на його оскарження до Вищого адміністративного суду України.

Європейська Хартія про статус суддів встановлює, що держава гарантує відшкодування збитків за шкоду, заподіяну в результаті протиправної поведінки або незаконних дій судді під час виконання ним своїх обов'язків. Законом може передбачатися можливість держави порушити справу з метою примусити суддю компенсувати суму, виплачену державою за шкоду, заподіяну ним у разі грубого і невинного порушення правил, що регулюють виконання обов'язків суддями.

В Україні такого досвіду поки що немає. На сьогодні досить часто розглядається окрема категорія справ адміністративної юрисдикції, а саме – справи про оскарження рішень, дій і бездіяльності ВККС. Особливе значення мають справи, в яких Вищий адміністративний суд розглядає питання про правомірність притягнення судді до дисциплінарної відповідальності або про відмову в порушенні дисциплінарного провадження на підставі поданої скарги та справи щодо порушення суддями присяги.

Якщо звернутися до відповідних правових досліджень Міжнародного об'єднання суддів, то в Англії, наприклад, судді взагалі не засуджуються. У разі тяжкої провини судді від нього очікується відставка, інакше Лорд-канцлер разом з суддею Верховного Суду можуть його звільнити. При цьому судді вищестоящих судів можуть бути позбавлені посади тільки після запиту обох палат Парламенту до Королеви (це мало місце тільки один раз – у 1830 р.).

У Франції діє Верховна Рада юстиції, яка відповідає за розгляд дисциплінарних правопорушень суддів. Санкції застосовуються у виді догани та звільнення з посади. В Австрії дисциплінарні заходи щодо суддів нижчестоящих судів накладають суди вищестоящі. Існує також дисциплінарний суд, який складається з обраних суддів. Серед санкцій передбачені: настанова, догана, виплата заробітної плати в зменшеному до 25% обсязі протягом 3 років, переведення до іншого суду, достроковий вихід на пенсію чи звільнення з суддівської посади. В Швейцарії існує інститут конституційного чи законодавчого дисциплінарного верховного нагляду вищестоящих судів щодо нижчестоящих, а парламенту – щодо вищих судів. Санкціями, що застосовуються в разі грубих порушень суддівських обов'язків, є: настанова, догана, грошовий штраф, звільнення з посади. Проте найсуворішою санкцією є неможливість бути обраним на посаду судді знову. Судді в Швейцарії обираються народом чи парламентом строком на 4 роки.

Шляхи вдосконалення етичної поведінки суддів та запобігання неправильному використанню ними особистих якостей та професійних навичок при здійсненні правосуддя:

- обговорення та вирішення проблем морально-етичної поведінки суддів має стати складовою професійної освіти представників суддівського корпусу, а також елементом навчання майбутніх та діючих суддів;
- судді повинні самостійно поліпшувати не тільки свою поведінку, а й поведінку суддів-колег;
- необхідним є збереження рівня суддівської етики, самоповаги й неупередженості;
- забезпечення відповідності особи статусу та обов'язкам судді;
- дотримання разом з нормами Конституції й інших законодавчих актів, що діють на території України, загальноприйнятих норм моралі і правил поведінки;
- формування таких якостей, як самоконтроль, емоційна стриманість, терпимість, тактовність, дисциплінованість;
- сприяння утвердженню в суспільстві впевненості у справедливості, неупередженості та незалежності суду, тобто поважання себе та обраної професії;
- необхідність існування та вдосконалення імперативних державних норм з метою зміцнення дисципліни та порядку в судовій системі;
- функціонування інституту дисциплінарної відповідальності за порушення правил етичної поведінки;
- запровадження необхідного комплексу засобів, який охоплюватиме не тільки правові, а й організаційні аспекти;
- реалізація функції внутрішнього контролю за суддями з боку голів місцевих судів, які також повинні відповідати займаній адміністративній посаді;
- можливість створення при радах суддів спеціального дорадчого органу з питань етики та моральної поведінки суддів, завданням якого буде впро-

вадження положень Кодексу в практичну діяльність, а також контроль за його виконанням;

- законодавчо передбачена можливість надання офіційних роз'яснень і рекомендацій із боку уповноваженого органу з питань, пов'язаних із регулюванням суддівської поведінки;
- видання збірника рішень у дисциплінарних справах та розробка навчальної літератури з питань суддівської етики;
- налагодження постійного комунікативного діалогу між судами, громадянами, ЗМІ;
- наближення українського судочинства до європейських стандартів, сприяння обміну досвідом між суддями в питаннях їх зовнішнього вигляду, манери спілкування, поведінки тощо.

Тобто з метою зміцнення авторитету судової влади на державному, міжнародному та світовому рівнях суддя в будь-якій ситуації повинен поводитися так, щоб зберегти не тільки особисту гідність, а й не заподіяти шкоди суддівській репутації та державі в цілому.

ЧОРНОБУК В. Етика суддівського корпусу – необхідна умова захисту єдності та незалежності судової системи України.

У статті розглянуто питання суддівської етики та її принципи. Досліджено історико-правовий аспект формування етичних норм та правил поведінки судді. Розкрито питання особистої та процесуальної етики судді, запропоновано шляхи вдосконалення етичної поведінки суддів.

Ключові слова: професійна етика, суддівська етика, належна поведінка суддів.

ЧОРНОБУК В. Этика судейского корпуса – необходимое условие защиты единства и независимости судебной системы Украины.

В статье рассматриваются вопросы судейской этики и ее принципы. Изучен историко-правовой аспект формирования этических норм и правил поведения судьи. Раскрывается вопрос личной и процессуальной этики судьи, предлагаются пути усовершенствования этического поведения судей.

Ключевые слова: профессиональная этика, судейская этика, надлежащее поведение судей.

CHORNOBUK V. Ethic of judges – a necessary condition for protecting the unity and independence of the judicial system of Ukraine.

The article examined the question of judicial ethic and its principles. Researched historical – legal aspects of forming ethical standards and rules of judicial conduct. Solved question of personal and procedural ethics of judge, ways to improve the ethical conduct of judges.

Key words: professional ethic, judicial ethic, good conduct of judges.